

# Lévinas, Celan och kritiken som en rörelse mot den Andre

Vad är kritikens förhållande till etiken?  
Alexander Öhman nystar i frågan med utgångspunkt  
i Emmanuel Lévinas läsning av Paul Celans poesi.

Alexander Öhman

I essän *Paul Celan, de l'être à l'autre* undersöker Emmanuel Lévinas Paul Celans poesi. Lévinas inleder essän med att citera ett brev från Celan till **Hans Bender**, daterat den 18 maj 1960: "Jag kan inte se någon grundläggande skillnad ... mellan ett handslag och en dikt". Lévinas tolkar orden som att dikten också kunde inrymma jagets öppenhet mot den Andre, som när vi hälsar en annan välkommen. "En gest av igenkännande av den Andre, ett handslag, ett Sägande utan ett Sagt." Eller, med andra ord: "Dikten går mot den Andre." Lévinas Celan-läsning ger vid handen att han insett det ohållbara i hans tidigare kategoriska avfärdande av konsten.

Inledningsvis synliggör Lévinas Celans speciella särdrag som poet. Lévinas framkastar idén att Celans poetiska tilltal befinner sig på pre-syntaktisk och pre-logisk nivå: "i ett ögonblick av rent vidrörande", som "en form av givande, ända fram till och inkluderande handen som ger ..."

Lévinas uppehåller sig främst vid Celans berömda Georg Büchnerpristal *Meridianen*, som framfördes vid prisceremonin 22 oktober 1960. Celans tal kunde liknas vid en metapoetisk skrift om just diktens tilltal. När Lévinas läser texten tar han fasta på Celans ord om dikten som en rörelse mot ett annat, obestämt Du. Lévinas skriver: "Att det i Celans essä om dikten finns ett försök att tänka transcendensen är uppenbart". Här använder han transcendens i ordets lexikala betydelse, ett överskridande. Celan beskriver detta överskridande mer vagt och mångtydigt än Lévinas, men likheterna mellan poeten och filosofen är ändå större än skillnaderna. För att citera Celans egna ord i *Meridianen*:

*Dikten är ensam. Den är ensam och på väg. Den som skriver den skickas med den. Men befinner sig inte dikten just därigenom, alltså redan här, i ett möte – i mötets hemlighet? Dikten vill till ett annat, den behöver detta andra, den behöver ett mitt emot. Den söker upp det, den tilltalar det.*

Lévinas tar fasta på meningen "den som skriver den skickas med den", och hänvisar till Celans ord om diktens väsentliga likhet med ett handslag. Såväl dikten som den Andre "föregår all tematisering", skriver Lévinas, och försöker sedan i filosofins språk avtäckta rörelsen mot den Andre, på väg mot den ort som också är poesins ort: det du som får orden att lysa. "Dikten söker", skriver Celan, "också denna ort."

#### **SPRÅKET SOM EN ETISK RELATION TILL DEN ANDRE**

Att Lévinas identifierar just Celan som den poet som avtäckar samma rörelse mot den Andre som är föremål för hans filosofi är ingen slump. Lévinas ord om att hans intellektuella biografi och verk domineras av "minnet av nazismens grymheter" kunde lika gärna gälla för Celan. Liksom Lévinas filosofi var ett svar på Auschwitz, var också Celans dikter ett svar på Förintelsen. Celan bröt sönder det tyska språket: det språk som både var föräldrarnas men också bödlarnas i dödslägren. Celan skrev sina dikter i askan av det tyska språk som nazismen förstörde. Även om han aldrig explicit nämner ordet Holocaust är det dit dikten hänvisar, som ett spår, manifesterat i tystnaden på ett oskrivet vitt papper. I *Dödsfuga*, Celans mest berömda dikt, är ondskan ännu möjlig att benämna och dikten talar här nästan övertydligt om i grunden obeskrivbara ting. Att Celan beskylldes för att skriva för poetiskt om det han försökte fånga ledde till att han tog en annan väg: från den tidiga poesins vackra och välljudande surrealistiska flöden till små språklösa skellet, små skulpturer av tystnad. Förvandligen fullbordas i *Andningsvändning* där metaforerna är borta, likaså titlarna. Ordet tystnad nämns inte även om dikterna är desto mer tysta. Celans sena språk kännetecknas specifikt av att ord och rader bryts sönder i avstavningar, överklivningar, kommateringar, parenteser och mellanrum mellan de ord som är kvar. Allt för att störa och förstöra nazismens språk. Att dikta i en sönderbruten värld kräver ett sönderbrutet språk: ett



språk som hela tiden hotas av att tömmas på mening och fullständigt ödeläggas.

Allt som återstår är omöjligheten att i dikten avtäcka erfarenheten av intet, där ingenting återstår, ingenting annat än askan från de döda. Att skriva är för Celan att bevara minnet av alla dem som utplånades. Förlusten av den Andre är då själva villkoret för dikten: i den Andres frånvaro skapas diktens absoluta tilltal, riktat till ett alltid frånvarande Du.

Man kunde säga att både Lévinas och Celan pekar mot en etisk relation till den Andre i språket. Liksom Lévinas ställer också Celan frågan om möjligheten att *fånga* den Andre i skrift såsom en annan, främmande, omöjlig att representera. Hos båda finns idén om att den Andre inte ryms inom en språklig ordning, men att närvaron eller frånvaron kan indikeras genom språket som ett spår. Båda använder språket för att peka mot något bortom språket: den icke-verbala icke-plats som är den enda plats i språket där den Andre existerar. Här, i denna tystnad som ut-

plånar gränsen mellan närvaro och frånvaro, befinner sig Paul Celans poetiska tilltal, ”i ett ögonblick av rent vidrörande”. På så vis förstår Celans dikt konst avtäcka det som Lévinas kallar Sägandet: det etiska språk som föregår orden, språket som relationen till den Andre, vars Annanhet alltid flödar över och lämnar ett spår i den litterära texten. Ett språk som inte talar om den Andre utan är relationen till den Andre.

#### **KRITIKEN SOM EN FORM AV ETIK**

Lévinas sena filosofi vilar på distinktionen mellan Sägandet och det Sagda. Att beskriva *vad* Sägandet är för något är förknippat med speciella svårigheter. Sägandet kan varken tematiseras eller definieras utan att samtidigt absorberas och uppgå i det totaliserande Sagda, i det färdigt utlagda och för alltid fixerade språket. Av detta skäl är Lévinas tvungen att omskriva Sägandet på flera olika sätt och i flera olika sammanhang, allt för att undvika att fastna i en form där Sagan-

det stelnar. Sägandet är inget begrepp i vanlig mening utan något som föregår bildandet av begrepp. I viss mening är Sägandet bara en metafor – men för vad? Något outsägligt.

Lévinas kontrasterar Sägandet med det Sagda, som precis som Sägandet inte kan fångas genom en enkel definition utan istället genom en rad olika beskrivningar. Det Sagda är språkets immanenta sida, där Sägandets transcendens omintetgörs. Det Sagda är språkets materialitet, oavsett om det gäller det talade eller det skrivna ordet. Akten att namnge, definiera, avgränsa och tillskriva mening är det Sagdas metodik. Att definiera betydelsen av ett begrepp innebär att tematisera begreppet och därigenom reducera det till en given del av en på förhand fastställd kategori. Sägandet och det Sagda existerar för Lévinas i en terrorbalans. Sägandet, som föregår det Sagda, kan inte uttalas i det Sagdas totaliserande språk, som absorberar Sägandet i samma ögonblick som det uttalas. Emellertid är Sägandet aldrig helt och hållet absorberat av språket, utan det kan glimtvis dyka upp som en störning i det Sagda. Lika mycket som det Sagda absorberar Sägandet talar också Sägandet tyst bakom det Sagda.

Filosofisk kritik är, enligt Lévinas, att synliggöra spår av Sägandet i det Sagda. En parallell process till den filosofiska kritiken är litteraturkritiken som, för att använda sig av Lévinas terminologi i överförd bemärkelse, avtäckar skönlitteraturens Sägande genom att ständigt störa skönlitteraturens Sagda.

Liksom filosofin lever kritiken så länge den tolkar och omtolkar det som är givet i en oändlig hermeneutisk process. Slutet på filosofin och kritiken inträder när världen en gång för alla är given och när alla tolkningsmöjligheter är uttömda. Men så länge det finns något ytterligare att säga betyder det att världen inte ännu är klar. Om målet är att avtäckas Sägandet i det Sagda är litteraturkritiken lika nödvändig som filosofin. Ur detta perspektiv kunde man betrakta kritiken som en form av etik. Om kritiken ska avtäckas Sägandet och därigenom påminna oss om vårt ansvar för den Andre måste detta ansvar också genomsyra kritikens praktiska förfaringsätt. Lite tillspetsat kunde man påstå att Sägandet kräver ett sådant tillvägagångssätt. Lévinas skulle själv aldrig någonsin påstå detta men hans sena filosofi öppnar upp för en sådan tolkningsmöjlighet. Givet är dock att kritiken – i sin nya form – inte kan ha en speciell metodik. Om den hade det, skulle kritiken stelna i sin form och förlora sin förmåga att avtäckas Sägandet och aldrig störa det Sagda – den skulle själv uppgå i det Sagda. En kritisk metod skulle slutgiltigt dölja Sägandet i det slutgiltigt Sagda. Liksom den filosofiska kritiken kan inte konstkritiken ha en metodik. Den upptäcker, precis som filosofin, Sägandet där Sägandet visar sig som ett överflöd, en kärleksfull beröring. Hur kritiken avtäckar Sägandet förblir en öppen och oavslutad fråga. Men Lévinas Celan-läsning är ett exempel på hur en sådan etisk kritik kan se ut.